

GYVIEJI ARCHYVAI

Kur dingio, kur dingio mūsų kaimas?

Labai seniai Žemaitijoje keiliavau aplink Tryškių tarybinį ūkį. Sąžiningai apėjau ūkio žemes, vis pasižiūrėdamas į tikslų žemėlapi. Pažįstamas ūkio direktorius nespriešino tokiai avantiūrai, nors iš anksto buvo aišku, kad tuose pakračiuose pamatysiu tai, ko nereikia. Vakaris net atvažiuodavo ieškoti, nujausdamas, kur galėčiau būti. Prisižiūrėjau ir išgirdau tada visko, kas negalėjo patekti į laikraščio skiltis. Štai vienas toks susitikimas. Paklabenu varganos trobelės duris, matau, kad iš vidaus užkabinta, o niekas neatidaro. Pėdinu toliau vis dar atsigręždamas, nes tokia graži atrodo ta miškapievė ir tas nykus namelis. Ir jokio gyvūlio aplinkui nematyti, ir pievos nenušienautos, ir dūmas iš kamino nerūksta. Einu miško keliuku. Ir atsikrūpština priešais toks senas senutėlis, kumpa lazda pasiremdamas. Džiaugiuosi, nes jau atrodo, kad išklydau iš ūkio plotų, ir kai pasilabinam, pirmiausia klausiu, kas toje vienišoje pamiškės trobelėje gyvena.

- Tin muna sesū, ana maža gyva bė, dyna po dynos žad mirti, - sako tas žilas žemaitėlis.

- Tai gal dar nemirė?

- Nuje nuje, ainu veizėti.

Ir nuėjo neskubėdamas. Nuto tarsi šventas apaštalas, aiškiai žinant, kur ir kodėl eina. Ir nematantis arti jokios ypatingos nelaimės: čėsas atėjo - reik mirti. Matyt, visi varguolėliai, kurie miršta vieni ir tyliai, nenusipelnę nei pasmerkimo, nei pagyrų. Tik turtuoliai garbstomi mirties patale. Ir vis tiek atgula į tą pačią žemelę.

Dabar taip leidžiu sau porstringauti apie mirtį. Gi tada, kai vėl vakarą sugrižau į Tryškius, sužinojau tokią naujieną: reikia saugotis pasiutusio buliaus, kuris sužeistas ir baisiai piktas blaškosi Virvytės parkrantėje. Reikalas iš tiesų buvo labai rimtas. Kolūkiečiai bus, sveriantis daugiau nei pusę tonos, tris metus nematę saulės šviesos, vos tik išvestas iš tvarto išplėšė iš savo šnervių grandį, krauju aptaškę gyvulių vežėjus, ginkluotus elektrinėmis lazdomis, ir pabėgo. Tryškių miestelio gyventojai

užsibrūkliavo namuose ir į mane žvelgdami pro langus stebėjosi, ko čia kažkoks ne šios parapijos bernaitis vaikšto, dairosi ir nieko nebijo... Tą bulių nušovė vietiniai medžiotojai, o mėsa pateko į valgyklą.

Kaime ir varguoliai, ir mažesni valdininkai, ir apsuksreni vertėivos neapsaugoti nuo keisčiausių atsitikimų. Nori nenori, o vis tiek retkarčiais pateks į tą kaimo gyvenimo stichiją, kurios niekas iš anksto neplanuoja. Svarbu neišsigausti ir kantriai išbūti. Dar svarbu tai, kad kaime galima ką nors daryti visai ne taip, kaip kiti daro, ir vis tiek liksi nenubaustas. Mieste - negalima. Pamėgink eiti ne šaligatviu, o gatvės viduriu - bus blogai. Donatas Petrošius, poetas ir eseistas iš Bijotų, rašydamas apie savo tėviškę ir prisimindamas garsųjį Dioniziją Pošką, labai akcentuoja tą kitonisumą: dabar visi žino, kad pirmasis muziejus Lietuvoje radosi Bijotuose, tuose ažuolu bauliuose, betgi kaimynai jam patarinėjo iš tų tuščiaidurių, dar drūtų kamienų daryti rūsius bulvėms arba šulinių rentinius. Tada, beje, visi šaipėsi ir iš Dionizo Poškos surinktų etnografinių senienų, archeologinių iškasenų ir kulto akmenų... Reikėjo ir jam kentėti, ir vis tiek viską daryti savaip.

Tas gyvo vargo kentėjimas, matyt, pasidaro savas, o kartais net ir išganingas. Kai užėina kokia stichinė neganda, varguoliui nesunku apsimesti šapeliu. Taip ir aplenkia jį tos didžiosios nelaimės. Jeigu varguolis vandenį atsineša iš šaltinio, tai nebijo, kad arteziniame šulinyje, kažkur ten, šešiasdešimties metų gylyje, susireiškų koks iš Čeliabinskio atvežtas siurblys... Aš vėl ir vėl prisiminu profesorių Petrą Vasinauską, kuris Dotnuvos eksperimentiniame ūkyje ir aplinkiniuose kolūkiuose nuo ryto ligi vakaro galėdavo klampoti per laukų purvynus ir mėlinas fermas, todėl kartais atrodydavo kaip senstantis, pavargęs ir keistas žmogus, kažko be perstojo vis ieškantis. O ieškojo, kaip pats ne kartą yra sakęs, to mažo kupsto, kuris didelį

vežimą verčia. (Jaunesniams skaitytojams čia reiktų paaiškinti štai ką: Petras Vasinauskas tikėjo, kad gali egzistuoti lietuviškasis, geras kolūkiečių variantas). Man teko vykdyti vieną profesorius sugalvotą eksperimentinę užduotį, trukusią visą savaitę, teko klausytis jo paskaitų ir dalyvauti naktiniame senųjų agronomų susitikime Krakėse, kur Petras Vasinauskas vis dar bandė atspirti ideologizuotai Antano Būdvyčio agrarinei politikai, teko dirbti brigadininku Rūkų kolūkyje, kur laikėsi paskutinis senojo kompleksinio ūkio modelis - ten nuolat lankėsi Petras Vasinauskas. Todėl ir sakau: tokio vadovo, tokio užsišpyrusio kaimiečio daugiau niekada ir niekur neteko su tikti. Tą užsišpyrimą, beje, rodė ir jo veido bruožai... Ne su visais profesorius Petras Vasinauskas buvo atviras, ne visiems apie socialistinę santvarką sakė tai, ką galvojo. Bet jo rašytinį palikimą dabar gali studijuoti visi. Ir jeigu mūsų jauni psichologai perskaitytų Petro Vasinausko dienoraščius, surastų tokių epizodų, kurie būtų svaresni už garsiausių psichiatrų mokslines įžvalgas ir patarimus.

Amerikiečių daktaras Miltonas Eriksonas knygoje „Ir mano balsas jus lydės“ aprašo tokį atsitikimą: atnešė bernaitis fermeriui knygų ir siūlo pirkti, o tas neperka, - ar nematai, sako, kad kiaušies šeriu, niekada nieko neskaitau. Tas jaunas prekeivis neskuba išeiti, prie jo prisigretina fermerio kiaušė, ir jis pakaso joms nugaras su skiedra. Fermeris žiūri žiūri ir sako: nupirksiu iš tavęs porą knygų, matau, kad tu moki kasyti mano paršams nugaras... Čia, žinoma, menkas epizodas, psichologijos abėcėlė, bet yra ir amerikietiškos egzotikos. Kokioje Meksikoje ar Argentinoje tos egzotikos bei bendrumo jausmo dar daugiau. Toks jautis, koks buvo nušautas prie Virvytės, ten būtų išsikeptas vietoje ir suvalgytas su aštriais prieskoniais, o po to prasidėtų kaubojiški šokiai ir dainos.

Lietuvoj mes kur kas rames-

ni, gal ir labiau atsiskyre, užsidare, bet štai kas svarbiausia: mes išbūname savo vietoje ir tada, kai gera, ir tada, kai bloga. Tas išbūvimas kaime ir yra tautos išlikimo garantas. Kas yra dabartiniai meksikiečiai? Tie patys ispanai, tiktai pamiršę savo krašto nesėkmes po to, kai jūrinėms kelionėms ir egzotiškų šalių užkariavimui pradėjo vadovauti anglai. Ir dabar jiems gal vis tebeatrodo, kad toliau nusitrenkęs tapsi laimingesnis. O mes, pasiremdami Petro Vasinausko ir kitų atkakliausių lietuvių tezėmis, sprantame sveiko minimalizmo pranašumą. Ką reiškia štai tokia pamatinė Petro Vasinausko tezę: kaimo žmogus turi gyventi ten, kur dirba. Galima ir kitaip pasukti šią tiesą, bus tas pats: dirbti reikia ten, kur gyveni. Yra dar viena žemės ūkio ekonomikos tiesa: tegyvuoją tai, kas maža. O ar ne į šitokių paprastus atradimus atsigręžia dabartiniai ekokaimai, kurių jau nemažai yra Europoje, ypač Skandinavijoje?

Profesorius Petro Vasinausko dienoraščiuose išsaugotas toks epizodas. Profesorius tėvas Kazimieras atneša iš rūsio pasvalietiško alaus ir vaišina kaimyną, sakydams: „Išgerkim... Kas mums, varguoliams, daugiau beliko?“. Bet argi sunku dabar suprasti, kad iš tikrųjų „liko“ daug - jo sūnus, neordinarinis žemdirbystės puoselėtojas, po daugelio metų nostalgikai prisimena, kaip vasarodamas tėviškėje rytais vis girdėdamo kieme tėvo dalgio plakimą - tai juk taip pat yra išliko dienoraščiuose. O juk buvo net ir pačiam Nikitai Chruščiovui adresuotas profesorius Petro Vasinausko laiškas, kurio turinys labai paprastas ir aiškus: lietuviška karvutė mieliau ēda dobilus, o ne kukurūzus. Tai jau buvo maištas. Kai šitaip rašo Žemdirbystės instituto direktorius, pats laikas paskirti ideologiškai patikimesnį vadovą. Tačiau Petras Vasinauskas vis tiek liko atkaklus: dienoraščio ištraukas skaitė Gamtos apsaugos draugijos suvažiavime, organizavo naktinius susitikimus Krakėse, savo požiūrį į mūsų kaimą dėstė studentams. Visa tai buvo jau po to, kai visoms redakcijoms buvo įsakyta nespauzdinti jokių Petro Vasinausko tekstų. Tada jau tik juokėmės iš Antano Būdvyčio utopijų: tarybiniam kolūkiečiui nereikės laikyti savo karvės, nes piena atsineš iš kolūkiečių fermų, kolūkiečiai bus dvidešimties tūkstančių hektarų plotu, visur kaime iškils mūriniai daugiaaukščiai. Taip suklestėjo ideologinė gražbylystė, taip nebesulaikomai kaimo kraštovaizdis buvo nuvarytas į aklavietę.

Taip ir yra: kartais kaimo žmogus pavadiną save varguoliu, bet nebematyti to varguoliškumo, kai į jį gyvenimą pažvelgiame iš toliau. Kas dabar galėtų pasakyti, kad Dionizas Poška buvo varguolis? Dar daugiau - to „varguolio“ keislenybės sugrįžta po daugelio metų kaip tikra alternatyva turtui ir prabangai. Seniai jau

žinoma, kad turtas neapsaugo žmogaus nuo nelaimių ir nesėkmių. Gi neturtėlis dažnai net ir stichinę negandą lengvai iškenčia. Ir koks pamokantis yra senas pranciškonų įžadas neturėti jokio turto. Mes esame mažos žuvelės ir todėl mūsų nepagauna tinklai - taip mokė savo pasekėjus šventasis Pranciškus iš Asyžiaus. Aišku, kad čia metafora: varguolis gali apsimesti ir šapeliu, ir mažą žuvelę, jam tai nesunku, o tie tinklai yra griežtos socialinės institucijos, kurių klausyti privalo visi ką nors turintys.

4. Eina naktį per sniegynus su būgnais...

Prieš dvidešimt metų Subar-tonių kaime mums pasakojo: „Kalėdų naktį atidunda sodiečiai iš Raitininkų ir Samūniškių, iš tolo girdėt, nes muša būgnus ir pučia trimitus, o mes jau pasiruošę, tai einam kartu, o sniego būna daug, o šalta, bet einam, sarmata neit, bo visi eina... Tos Kalėdų nakties pamaldos vadinosi rarotai, iš tų laikų liko ir toks pasakymas - „šviesu kaip per rarotus“. Todėl, kad tą naktį uždegdavo bažnyčiose daug žvakių...“. Atrodo, kad labai jau seniai tos šventinės žvakės švietė, bet subartonieškiečiai gerai prisimena ir tą ėjimą į Merkinę, ir tą šviesumą. Šventam eismui jie ruošdavosi iš anksto, ir tai tikrai būdavo pėsčiųjų žygis, nors visai turėjo arklius ir roges. O naktis būdavo tamsios, o vilkų daug. Kai visa tai bandai įsivaizduoti, iškyla toks klausimas: kiek tokios šventės ritualuose buvo krikščionybės, o kiek - senovinio kaimo bendruomeniškumo ir netgi gamtmeldystės?

Sodiečiai nebijojo nei naktinių kelionių, nei nakties darbų. Kai kuriuos savo tėvų ir senelių žygius dabar bando pakartoti bendrų eitynių žygeiviai, susibūrę į Lunatikų klubus - jiems įdomu kaip mūsų kraštas atrodė naktį, kaip galkraštis orientuotis tamsioje. Toks patyrimas šiandien jau lyg ir prabanga. Tik ar galima pakartoti tai, kas vyko prieš pusę amžiaus. Svarbiausias skirtumas galbūt yra šis: tada buvo tamsiau. Pasitaikydavo visiškai tamsių naktų, niekur dangaus skliauto neapšviesdavo miestelių ar gyvenviečių žiburiai. Todėl žygeivių krypties jausmo niekas nevardino mistika, tai buvo realus jautimas, ypač Dzūkijoje, keliaujant miškais, kur keliukų labai daug ir visi kažkur veda. Gelbėjo ne tik krypties jausmas, bet ir nakties garsai. Upės rėvos šniokštimas, pavyzdžiui, buvo svarbus orientyras. Arkliai, beje, tamsioje irgi gerai jautė aplinką, ypač tada, kai bėgdavo į namų pusę.

Naktimis sodiečiai keliavo į miesto turgų, į malūną, kartais į geležinkelio stotį. Taip Lietuvoje ir Latvijoje, taip ir Rusijoje. Vasilijus Belovas rašo, kaip geidė tokių naktinių kelionių vaikai. Kodėl? Gal šitaip jie norėjo greičiau užaugti. O gal baugi tamsa ir nežinomas

vietos tiesiog traukė. To slaptingo įgimto jausmo ir šiandien psichologai negali paaiškinti. Vaikas ir bijo, ir nori tą baimę nugalėti. Šitaip, beje, plečiasi savojo kraštovaizdžio pažinimas: ketverių metų vaikelis susipažįsta su savo kiemu, septynerių jau piemenauja ir savo miškelyje uogauija, o paskui ir į tolimas keliones išsirengia. Pamažu prijoinami savojo kaimo keliai ir keliukai, atsiranda ir tas slaptingas krypties jausmas. Visa tai esame praradę...

Buvo senajame kaime svarbių nakties darbų: naktinė žūklė, naktinė kūlė spragilais. O kodėl, pavyzdžiui, krosnį ar molinę aslą plūkti reikia naktį? Paklausk šitaip kokio senolio, tai jis tikriausiai atsakys, kad dieną yra kiti, kasdieniniai darbai, o jei tau būtinai prisireikė krosnies, bet pinigų meistriui neturi, tai ir šauki naktinę talną. Taip būdavo, viskas tarsi paprasta, sprantama. Bet čia galėjo slypėti ir koks ypatingas kai kurių darbų bei rekybalų sureikšminimas. Kodėl šiauriciniai alų virė būtinai naktį? Gal alus šitaip darosi stipresnis, o gal visi, kas tą nakties aludarių tetrą stebi, labiau patiki, koks atsakingas ir magiškas darbas yra alaus virimas...

Apie naktinį aslo ir krosnies plūkimą labai vaizdingai rašo etnologė Nijolė Marcinkevičienė knygoje „Levūnų kaimo papročiai“. Įdomiausia, kad „nebuvo mados ieškoc muliario, kožnas gaspadorius pečius darė pats (...) Pirmiausia sudaro kukius moliumu, tad su vežimais priveža molio (...) Užsidegi ugnį, sukveici kokius ketris godnus vyrus ir duodi su kukiais. Keturi kukuioja pernake“... Parašyta lyg pasakoje: keturi godni vyrai su kukiais - pernake. Betgi porina šitaip rimtas vyras Jonas Kleponis, gimęs 1919 metais. Būdavo taip, nors tokius prisiminimus, kruopščiai užrašytus ir suguldytus knygoje, mes skaitome lyg tautosaką. Gražios, kartais net labai linksmos tos poringės apie Levūnų kaimelio senovę. Galima skaityti vaikams ir anūkas prieš miegą. Tik tai reikia žinoti, kad žmogaus atmintis labiau išsaugo tai, kas gražu. Vargas užsimiršta, o tas kaimo grožis, toji darbo darma „kukuiojant pernake“ arba visos kitos svarbios ir smagios tautosakos ilgai išlieka atminty. Kaimas darosi gražus todėl, kad gražūs ir darbštūs žmonės. O jeigu mažas kaimelis prie Nemuno, jeigu visi gaspadoriai ten „godni vyrai“, tai ima rodytis, kad ir miškas ten gražesnis nei kitur, ir laukai derlingesni. Kibysų moterys yra kalbėjusios, kad gražiausias miškas yra Varkažkos prie Levūnų. Senieji Levūnų kaimo gyventojai prisimena, kad ir kiaušės skerdimas jų kaime rodė kaip žiaurus teatras: „Keturi vyrai užkelia kiaušę ant stalo, užveržia šnipą žabokliu, kad nežviegtų, skerdikas apčiūpoja, kur durc, o šeiminkė jau laukia su kiburu, kad kraujas pro šalį nenubėgtų...“

Tęsinys. Pradžia Nr. 49

Henrikas GUDAVIČIUS

H. Gudavičius

Brolių Černiauskų nuotr.